

Dívame sa, plačeme

Letím na juh do Zakaukazska, do známych, ale už dávno (vyše dvadsať rokov) nevidených končín. Spočiatku som plánoval cestu starou trasou Tbilisi – Jerevan – Baku, ale časy sa zmenili, medzi Jerevanom a Baku spojenie nejestvuje, zvolím teda iný variant: najprv Jerevan, potom Tbilisi a odtiaľ – do Baku.

V lietadle je mojím susedom po pravej strane Leonid P. – moskovský demokrat. Moskovskí demokrati – to je nová kategória ľudí, produkt perestrojky. Nie sú to disidenti. Disidenti (nikdy ich nebolo veľa, proti ozbrojenej intervencii v Československu v roku 1968 protestovalo na Červenom námestí šesť ľudí) alebo emigrovali, alebo – ako Marčenko – sedia vo väzeniach. Demokrati sa regrutujú z inteligencie, najčastejšie z akademických, prípadne z literárnych kruhov a bojujú proti vládnucej nomenklatúre a komunizmu.

Západný demokrat a moskovský demokrat – to sú dve rozdielne intelektuálne formácie. Intelekt západného demokrata sa voľne pohybuje medzi problémami súčasného sveta, uvažuje o tom, ako žiť dobre a šťastne, ako zariadiť, aby moderná technika čoraz lepšie slúžila človeku, a čo treba urobiť, aby každý z nás vytváral čo najviac materiálnych statkov a duchovných hodnôt. Ale toto všetko sú veci, ktoré sa nachádzajú mimo zorného uhla moskovského demokrata. Jeho zaujíma iba jedna vec: ako poraziť komunizmus. Na túto tému môže energicky a vášnivo rozprávať celé hodiny, rozvíjať projekty, predkladať návrhy a plány, neuvedomujúc si, že v tejto chvíli on sám je už po druhý raz obeťou komunizmu: po prvý raz ňou bol z donútenia, spútaný systémom, ale teraz sa ňou stal dobrovoľne, pretože sa dal spútať jeho problematikou. Taká je totiž diabolská povaha každého zla – že nás bez nášho vedomia a súhlasu dokáže zaslepiť a vtláčiť do svojej kazajky.

Pozoroval som sály v Londýne aj v Toronte, Rotterdame aj v Santanderi, keď tam vystupovali moskovskí demokrati. Bola to zrážka slobodných duchov (poslucháči) s duchmi ovládnutými obsesiou (rečníci). Počúvali ich so zdvorilou pozornosťou, ale aj so silnejúcim presvedčením, že každá strana – napriek tomu, že obidve sa pokladajú za demokratov – sa pohybuje v inom svete, že poslucháči rozmýšľajú o tom, ako znásobiť svoje pohodlie a spokojnosť so životom, kým rečníci sú zaujatí hľadaním odpovede na otázku, ktorú sformuloval Solženicyn: ako sme zapadli do tohto bahna (t. j. do komunizmu).

Prvú polovicu cesty ma drahý Leonid P. presviedča, že keby bol Trockij viacej počúval poradcov, mal šancu vyhrať nad Stalinom. Žiaľbohu, Trockij bol veľmi namyslený, sebaistý, priam arogantný. Tým odpudzoval ľudí od seba, a predsa bolo veľa takých, čo boli napriek tomu ochotní položiť za neho život. Predpokladajme, že by Trockij zvíťazil. Čo by bolo potom? Vravím, že neviem. „Nevieš?“ ožíva. „Stálo by za to podiskutovať si o tom!“

V druhej polovici cesty môj sused uvažuje o tom, či sa Arménsko odčlení od Impéria alebo nie. Ako demokrat sa zmieruje s oddelením, ako Moskovčan by bol radšej, keby k tomu nedošlo. Najlepšie by bolo, vraví, keby sa podarilo vyhnúť komunistov a všetko od základu zdemokratizovať. Zapáli sa za túto myšlienku, ale pre každý prípad sa spytuje, čo si o tom myslím.

Odpovedám mu, že, úprimne povedané, neverím v možnosť demokratizácie Impéria, ktoré sa po stáročia vytváralo cestou výbojov a anexií. Nie je teraz čas siahať do takých vzdialených dejinných úsekov, ako sú dejiny Ríma alebo hoc aj Turecka. Vezmime si novší príklad, ktorý poznám z vlastnej skúsenosti – Irán v sedemdesiatych rokoch. Revolúcia proti šachovi sa v Iráne začala predsa ako demokratické, liberálne hnutie, namierené proti policajnej diktatúre. Ale Irán je mnohonárodný štát ovládaný Peržanmi, ktorí spravujú vládu nad menšími spoločenstvami Arabov, Azerov, Beludžov, Kurdov atď. Nuž a keď sa tieto utláčané národy dopočuli, že niekto v Teheráne hovorí o demokracii, ihneď si preložili toto heslo na heslo nezávislosti, ihneď sa chcú oddeliť a vytvoriť si vlastné štáty! Iránu hrozí rozpad, strata niekoľkých dôležitých provincií, zostup do postavenia okliešteného štátu. A práve v tej chvíli sa dostáva k slovu veľkoperzský nacionalizmus, všetku moc preberajú jeho strážcovia, šiitský klérus na čele s ajatolláhom Chomeínim, slovo „demokracia“ mizne z transparentov a revolúcia sa končí sériou krvavých antiazerských, antikurdských atď. akcií a víťazstvom autoritatívnej moci. A Irán zostáva v nezmenených hraniciach. Jednoducho – končím, lebo už začíname pristávať – existuje nezmieriteľný a neriešiteľný rozpor medzi meravou a apodiktickou povahou Impéria a elastickou, tolerantnou povahou demokracie. Etnické menšiny, ktoré žijú v Impériu, budú využívať aj tie najmenšie závaný demokracie, aby sa odtrhli, osamostatnili, stali nezávislými. Pre nich na heslo „demokracia“ je iba jedna odpoveď – „sloboda“. Sloboda chápaná ako oddelenie. To zasa, prirodzene, vzbudzuje odpor vládnuceho národa, ktorý, aby si udržal privilegované postavenie, je pripravený siahnúť po sile, využiť autoritárske riešenia.

Kolesá lietadla sa dotýkajú zeme a v tom okamihu tristo cestujúcich veľkého, ťažkopádneho AN-

86 akoby zasiahnutých elektrickým prúdom vyskočí zo sedadiel a s rykom radosti, pretískajúc sa lakťami a tlačiac jeden na druhého, ženie sa k východu! A to sme len na začiatku pristávacej dráhy, lietadlo ešte beží, trup sa chveje a koliše, kolesá podskakujú, amortizátory škripu, letušky kričia, prosia aj hrozia, pokúšajú sa silou vtlačiť ľudí do kresiel, ale márne, všetko je zbytočné, tento dav už nikto nezadrží, živel sa pohol a ovládol situáciu.

Napokon sme šťastne prirolovali pred budovu letiska, pristavili schodíky a tu nastal nových záchvat šialenstva, moji spolucestujúci, preskakujúc stupienky, nieže zišli, ale akoby spadli na zem, na asfalt a obťažkaní taškami, košmi, batohmi hnali sa k budove, kde už na nich čakal hustý, stlačený, rozhorúčený dav, a teraz sa obidve tieto rozpálené, pulzujúce, vibrujúce ľudské masy vrhli na seba s takou silou, nespútanosťou a vášnivosťou, že som na túto scénu hľadel ako urieknutý, nemo ohúrený. Objímaniu, potriasaniu, postrkávaniu, výkrikom nebolo konca-kraja.

Arméni! Arméni musia byť spolu. Hľadajú sa po celom svete a – tragický paradox ich osudu –, čím väčšia a rozdrobenejšia je ich diaspóra, tým väčšmi vzrastá ich vzájomná clivota po sebe, túžba a potreba byť spolu. Až keď spoznáme túto črtu arménskej povahy, môžeme pochopiť, akým bolestným ostňom je pre nich problém Náhorného Karabachu – bývať niekoľko kilometrov od seba, a nemôcť byť spolu! Večný záder, večná rana, večná stigma.

Z tohto davu ma akýmsi zázrakom vytrhne môj dobrý arménsky anjel strážny Valerij Vartanian a vedie ma do mesta, do akéhosi bytu, v ktorom je plno ľudí (žije sa tu vo veľkých rodinách), zhromaždených okolo veľkého, rozložitého stola, prehýbajúceho sa pod všakovakým jedivom – mäsom, chlebom, syrmi, cibuľou, pili-pili, všemožnou zeleninou, ale aj zákuskami, sladkosťami, fľašami vína a koňaku. Ale tak to tu bolo vždy. Je tu niečo nové? Nové je to, že zrazu vchádzajú do izby deti, ktoré s veľkým vzrušením, ba priam uvzatosťou spievajú pieseň o fedajínoch. Hrdinami dňa sú totiž mladí fedajíni, ktorí, nelutujúc vlastné životy, odchádzajú bojovať za slobodu Náhorného Karabachu.

Nuž áno, teraz rozumiem, že som prišiel do iného, odlišného Arménska, do Arménska s fedajínmi. Táto odlišnosť má veľa znakov a foriem, všimne si ju každý, kto tak ako ja navštívi po rokoch Jerevan.

Po prvé – z malého a ospalého mesta sa stala veľká metropola. Rušné, hlučné, farbisté mesto. Akoby ste boli v Damasku, Istanbule, v Teheráne. Na bazároch stisk, na vozovkách plno áut, ktoré jazdia, ako chcú, platí tu iba jedno pravidlo: zodpovedá ten, kto narazil. Kakofónia klaksónov, trúbia všetci, každý trúbi, ako by chcel takto dokázať, že jazdí. Tu a tam sa otvárajú nové bary, šašlikárne, krčmičky. Výkriky, volania, hádky, jednačky, gestikulovanie. Chaos. Krajiny tohto druhu reagujú na každý odmäk znásobeným chaosom (ktorý často znervózňuje, ale dáva životu svojskú príchuť). Ťažko definovateľný pach orientálneho mesta, oblaky prachu, malarické psy v parkoch, páľava, dusno. Tu a tam na chodníkoch, pri múroch, pod stromami fliačky osviežujúceho chladného tieňa.

Po druhé – z ulíc zmizla takmer všetka ruská a sovietska symbolika. Ruské nápisy, plagáty, portréty – toho už niet. Mesto prežíva obdobie intenzívnej a dôkladnej derusifikácie. Veľa Rusov odchádza, zatvárajú sa ruské školy, divadlá. Niet ruských novín ani kníh. Aj ruština sa v arménskych školách prestáva učiť. Ale keďže je nedostatok učiteľov angličtiny a francúzštiny, Arméni sa čoraz väčšmi uzatvárajú do svojho nesmierne ťažkého jazyka, čoraz väčšmi sa izolujú od sveta. S deťmi sa už môžeme dohovoriť iba prostredníctvom starších, ktorí vedia po rusky.

Po tretie – fedajíni. Chodia po uliciach v skupinkách, vozia sa na nákladiakoch, v rozličných bodoch mesta majú svoje stanovištia. Pre človeka, ktorý poznal obyčaje starého Impéria, je vari práve pohľad na týchto fedajínov najprekvapujúcejší. Tu mohol byť ozbrojený iba vojak Sovietskej armády. Ešte pred niekoľkými rokmi za držanie zbrane hrozil tábor alebo – najčastejšie – zastrelenie. A teraz je vraj v Arménsku tridsaťsedem vlastných národných armád. Armáda je asi prisilné slovo, ale skutočne môžete vidieť veľa mladých ľudí so zbraňami. Poobliekani sú prečudesne, fantasticky, každý, čo má, len aby to pripomínalo uniformu alebo, ad hoc, aspoň improvizovaný úbor partizána. Ako rozoznávajú, kto je z akej armády? Myslím, že podľa tváří. Zdá sa mi, že v tejto malej krajine sa všetci navzájom poznajú.

Ale na mnohých miestach život beží ako predtým. Hneď oproti hotela, v ktorom som ubytovaný, búrajú starú jerevanskú štvrť. Búrajú staré domčeky, akési podstenia, altánky, visuté záhradky, záhony a hriadky, miniatúrne potôčky a vodopády, striedky pokryté kobercami kvetov, ploty obrastené hustým viničom, búrajú drevené schody, ničia lavičky pod stenami, demolujú drevárne a kurníky, dvierka a bráničky. Toto všetko mizne z očí. Ľudia sa dívajú, ako buldozéry útočia na rokmi modelovanú scenériu (na tomto mieste postavili betónové škatule z panelov), ako deptajú a premieňajú na smetiská tie zelené, tiché, útulné uličky a zákutia. Ľudia stoja a plačú. A ja stojím medzi nimi a plačem tiež.

Všetko sa pominulo – aj ZSSR, aj Arménska sovietska socialistická republika, aj komunizmus, ale myslenie, to myslenie, ktorého prvou zásadou je, aby sa najprv zničilo všetko, čo sa dá, toto myslenie zostalo, cíti sa dobre a prekvitá.